

Sursele identității la Paul Goma

Brîndușa-Petronela IONESCU*

Key-words: *Paul Goma, exile, identity, origin*

1. Cadru general

Ne propunem în acest articol să abordăm una din marile teme care au generat debateri complexe în cercetarea referitoare la cultura și identitatea românilor ce au părăsit țara în perioada dintre anii 1945 și 1989. Este vorba despre problema identității și a contactului artiștilor cu alteritatea. Studiul nostru de caz se axează asupra personalității lui Paul Goma, cunoscut disident din timpul României comuniste. Multe dintre faptele pe care le vom lua în discuție au ca punct de plecare romanele autobiografice ale autorului.

2. Identitate și alteritate în contextul exilului politic

Tema identității și a alterității a devenit subiect de predilecție, aproape o obsesie în Europa ultimelor două secole, suscitând opere interesante în rândul autorilor români din diaspora. Expulzarea intelectualilor sau propria lor decizie de a părăsi țara a fost urmarea directă a represiunilor cultural-politice repetate din partea regimului comunist: urmărire politică, cenzură, închisoare (Behring 2001: 12-13). Un sentiment de excludere și neintegrare sau integrare parțială este resimțit de toți cei nevoiți să părăsească țara natală. Parisul a devenit pentru unii dintre ei un centru intelectual artistic, de unde au încercat să acționeze pentru internaționalizarea artei autohtone.

Pentru scriitorii din Basarabia, cheștiunea exilului, ca și cea identitară creează o dublă apăsare. Este cazul lui Paul Goma, care a trăit, pe de o parte, trauma anexării Basarabiei, în 1945, de către URSS și procesul de rusificare impus de aceasta din urmă, afectând limba și tradițiile culturale românești. Identitatea națională primea astfel o lovitură puternică, motiv pentru care familia Goma a ales să se refugieze pe teritoriul de dincolo de Prut. Pe de altă parte, regimul comunist instaurat în România postbelică a desfășurat o vastă acțiune de represiune împotriva intelectualilor și a tuturor celor care propagau idei democratice, care refuzau să se supună cenzurii și umilirii. În aceste condiții, Paul Goma, după o perioadă de detenție, a ales calea exilului, care i-a marcat profund personalitatea și i-a determinat o atitudine scriitoricească protestatară. Acest „Soljenițin român”, după cum îl numea Eugen Ionescu într-un articol din *Le Monde* (1979), se arătase încă din tinerețe animat de un spirit contestatar. Prin scrisori deschise, declarații, emisiuni la radio, articole în

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, România.

presă și romane precum *Ușa*, *Gherla*, *Culoarea curcubeului*, *Garda inversă* și *Patimile după Pitești*, el a acuzat și a demască regimul de la București, refuzând uitarea și tăcerea. Goma a devenit „cazul Goma” și a fost acuzat de infidelitate față de regim, iar scrierile sale erau catalogate drept cărți interzise în România. Împreună cu soția și copilul, scriitorul a reușit să plece la Paris cu pașapoarte turistice, cerând azil politic. Expulzarea lui în 1978, însoțită de retragerea cetățeniei, a atras atenția pe plan internațional mai cu seamă datorită romanului *Ostinato* (apărut în Germania și apoi în Franța), precum și a aderării la Carta 77¹. Abia după revoluție i s-au publicat și în România cărțile.

Disensiunile politice declanșează și justifică de cele mai multe ori criza identitară resimțită odată cu părăsirea țării natale. „Cine sunt eu?” (Angenot 2001) și „cine sunt eu în raport cu alții?” sunt întrebări frecvente în rândul diasporei, determinând procese de analiză a propriei percepții despre sine și celălalt. Emigrarea implică un contact inevitabil cu străinătatea, contact care nu echivalează, în cazul disidentului basarabean, nici cu simpla călătorie, nici cu asimilarea culturii din țara gazdă². Stabilirea în Franța era pentru el nu o „opțiune”, o „aventură”, ci o „sanctiune”, o „fugărire” (Ulici 1995: 7), această percepție îngreunând integrarea lui în alteritate. Neîncrederea în celălalt și în posibilitatea adaptării la spațiul francez, îl determină să mențină limba română ca limbă a scrierilor sale, în paralel cu traduceri în franceză sau germană. Conform clasificării realizate de Laurențiu Ulici³, exilul se manifestă la Paul Goma asemenea unei boli, unei dereglări în sistemul individului, dificil de vindecat. Altfel spus, eul nu reușește să-și asume pe deplin umbrele trecutului, alteritatea obiectivă sau ceea ce Jung numea „individualizare” și al cărei rezultat urma să fie eul orientat, individualizat, desăvârșit (Jung 1990). Un fel de „tristețe a exilării” (Behring 2001: 14) transpare de-a lungul lucrărilor lui Goma din anii '80, căci „lorsque tu as passé la frontière de ta langue ou qu'on t'impose de quitter son aire, il se produit une rupture irréparable” (atunci când ai trecut frontiera limbii tale sau ți se impune să părăsești aria ei, o ruptură ireparabilă se produce) și „commencent l'éloignement, la solitude, le déséquilibre, l'incertitude” (încep înstrăinarea, singurătatea, dezechilibrul, incertitudinea) (Caraion 1987: 49). Se realizează, altfel spus, o nouă configurare a

¹ Carta 77 a fost o inițiativă civică, de disidență, din Cehoslovacia din perioada 1977-1992. Manifestul omonim publicat în ianuarie 1977 într-un ziar vest-german, a fost semnat inițial de 243 de cetățeni cehoslovaci, numărul lor crescând, până în 1980, la 1200. Motivat în parte de arestarea membrilor grupului rock Plastic People of the Universe, Carta 77 critica regimul cehoslovac pentru nerespectarea drepturilor omului și nepunerea în aplicare a unui număr de documente și tratate internaționale pe care le semnase, inclusiv Constituția Cehoslovaciei din 1960 (Cf. Skilling 1981).

² Todorov propune o clasificare a călătoriilor, printre aceștia integrând, alături de „l'assimileur”, „le touriste”, „l'assimilé”, „l'allégoriste”, „le voyageur philosophique” și „l'exilé politique” (Todorov 1988).

³ În esul *Avatarii lui Ovidiu*, Laurențiu Ulici face un inventar de termeni cu trimiteri mai mult sau mai puțin explicate la noțiunea de „exil”. Criticul expune genurile de exil: „Exilul ca fugă, exilul ca fugărire, exilul ca sancțiune, exilul ca opțiune, exilul ca aventură, exilul ca destin. Și încă: exilul ca salvare, exilul ca regăsire. Apoi: exilul din motive politice, exilul din motive economice, exilul din motive personale, exilul din motive psihologice. Și încă: exilul din dor de ducă, exilul din lehamite, exilul din întâmplare. Și iarăși, exilul din frică, exilul din curaj. La atâta morfologie sunt tentat să cred că analogia cu medicina e valabilă: nu există boli, există bolnavi, nu există exil, există exilați” (Ulici 1995: 7)

sensibilității colective, putând determina și o disoluție a eului, în imposibilitatea găsirii sursei și a finalității propriilor reprezentări despre existență și în contextul contactului cu alterități multiple. Pedagogia deplasării și a spațiului străin fortifică totuși personalitatea scriitorului, care se regăsește pe sine prin întoarcerea la originile basarabene.

3. Sursele identității în romanele autobiografice

Paul Goma s-a împotrivit cu înverșunare uitării trecutului. Pentru a menține vie și intactă identitatea-i românească, realizează, prin intermediul romanelor autobiografice *Din Calidor*, *Arta refugii*, *Astra* și *Sabina*, o incursiune în trecut, în căutarea originilor. Viața la țară, în sânul familiei, după război, este principala temă a ciclului autobiografic, o sursă de inspirație inepuizabilă. Copilăria rămâne intactă în amintirea lui și îl ajută să își fixeze reperele identitare, în perioada exilului, după o grea deșrădăcinare. Deși marcat de condiții vitrege, de colectivizarea forțată și de restricții de tot felul, satul natal Mana este un spațiu constant de refugiu și de regăsire, care se desprinde de poziția lui geografică și de istoria-i traumatizantă, devenind, în conștiința autorului, „buricul pământului”.

Goma face referiri la numele și filiația lui, la spațiul original, la limbă, precum și la evoluția sinelui în raportul cu ceilalți. Este vorba de elemente care ajută la definirea interioară a individului, în condițiile în care „identitatea sinelui, trecând prin proba istoriei, îmbină permanența și schimbarea”, similitudinea și alteritatea (Ferreol, Jucquois 2005: 328-329).

Ușor de transcris în alte limbi, și mai ales în franceză (limbă în care au apărut mai întâi primele trei lucrări din ciclul autobiografic), prenumele Paul, dezvăluie destul de puțin trecutul românesc, ca și numele Goma, recunoscut în străinătate ca fiind cel mai probabil de origine latină. Într-o notă biografică din 2004, autorul reia analiza onomastică începută împreună cu tatăl său, într-unul din capitolele romanului *Din Calidor* (*Numele*) și avansează două genealogii posibile. Prima dintre ele, basarabeană, are la bază o poreclă a bunicii, „Natalia Goma din Ciocâlneni, Orhei”, căreia în sat i se spunea „Homoaia”:

Ar fi însemnat că numele de familie era, la origine Homa, sau mai degrabă Huma, dar sub ocupația rusească de după 1812, transcriptorii au transformat în G - H-ul original (alte exemple: Garbuz de la Harbuz, Guțan de la Huțan, Golban de la Holban...) (Goma 2004: 1).

Lexemul „Goma” ar proveni astfel din latinescul „humus” (pământ fertil, lut), făcând trimitere fie la o ocupație (persoana care aprovizionează pe concetățeni cu lut pentru tencuit casele), fie la o locație (cel care locuia într-un cartier Humești sau Humulești).

Cea de-a doua ipoteză, lansează ideea unei origini stăine:

Goma, nume purtat de o „personalitate” a momentului nașterii mele (1935), rezidentul regal al Dunării de Jos, Paul Goma – cel care a inspirat prenumele meu. Abia când am ajuns în refugiu, în Ardeal, am aflat că mai există și alți purtători ai numelui Goma, atât în zona Predeal, cât și în a Lugojului, cu toții aromâni (Goma 2004:1).

Nu este exclusă nici probabilitatea unei descinderi din zona orientală (Iran, Egipt sau Africa neagră, în jurul lacului Tanganika), unde se întâlnesc patronime de genul „Ungoma, Kigoma, Ngoma (sau N’Goma)” (Goma 2001: 189–190).

Numele capătă mai multă semnificație dacă îl studiem luând în calcul și filiația, relatată de Vlad Ciubucciu într-un text din *Basarabeni în lume*, volum publicat de Biblioteca Națională a Republicii Moldova, în 2002. Conform acestuia, pe linie paternă, în decursul a două secole, se evidențiază evoluția de la numele de Humă la cel de Gumă/Goma a unei familii de dascăli și preoți din Ciocâlteeni. Pe linie maternă, neamul rușilor⁴ și odnovoților⁵ Popescu își are originile în satul Chiștelnița. Pe această filieră, Goma întrevade și existența unei descendențe grecești, fanariote (Goma 2001: 196–208). Eftimie și Maria Goma, părinții lui Paul, erau amândoi învățători, introducându-l de mic pe fiul lor în lumea cărților, insufându-i un puternic sentiment național și un spirit de revoltă.

În ceea ce privește limba, „vehicul” și principală garanție a identității, ea permite „înscriserea eului în sfera socială”, contribuind la construcția identitară a individului (Ferréol, Jucquois 2005: 336). Scriitorul basarabean folosește un limbaj diversificat, amestec de clișee ideologice și de argou de pușcărie sau regionalisme și limbaj popular, care mutilează noțiunile și cuvintele. Stilul popular cu dezacorduri și cu prescurtări specifice regiunii, utilizat de unii protagoniști din romanele autobiografice, pune cititorul de la oraș în dificultate de înțelegere. Cel mai elocvent exemplu îl reprezintă personajul lui Moș Iacob (*Din Calidor*), simpatic tocmai prin felul lui de a vorbi: „Măi băieț, mai...aț’ vinit pân-la urmă”; „Istalan’ i’ de-a’ lor” (p. 68); „Ș’ pi fimeili istea cin’ le apără, ’n codru?” (p. 71); „Tu rămâi cu băietu-cela. Cân’ l’a găsi pe domțători’, vii fugulița să dai de știre, pecumcă!” (p. 102); „Mai întâi ș’ mai întâi, a’ sî ne deie Domnica borșuleanu di crăpceanu [...]”; „vorgheste”, „stuchește”, „abricoase”, „prav” etc. În *Arta refugii*, copilul constată:

Stăm bine de tot cu cuvintele în românește. [...] Pe lângă că e dulce-și-frumoasă-limba-ce-o-vorbim (asta tot un refugiat de-al nostru a zis-o primul) și ca-un fagure-de-miere, [...] ea este și foarte în-te-re-san-tă, iar interesantul e mai grozav decât frumosul; chiar decât dulcele (Goma 2009: 6).

Pentru a-și argumenta propria afirmație, el lansează un joc lingvistic de formare de noi cuvinte prin prefixarea cu „re-”, după modelul latinesc („a re-da”, „a re-face”, „a re-afla”) și ajunge până la a descompune cuvinte deja formate, dar care încep cu literele „r” și „e” (precum „re-chin”). Folosind această procedură, el conchide că „refugiu” este de fapt o „re-fugă”. Termenul astfel explicat traduce drama eradicării tânărului, care la momentul respectiv, al stabilirii pe teritoriul românesc, nu reușise încă să prindă noi rădăcini. „Noi n-avem un la-noi” (Goma 2009: 15), constata el cu amărăciune.

Spațiul referențial, element definitoriu al unei civilizații, se află în strânsă legătură cu identitatea personală, dezvoltând-o sau aservind-o. Printr-o serie de

⁴ „Ruptașul” desemna în secolul al XIX-lea un contribuabil care, plătind darea numită ruptă, era scutit de orice alt bir.

⁵ „Odnovoț” este un termen rusesc, impus după 1812, făcând referire la acel locuitor proprietar al gospodăriei ocupate („odin”- unu, „dvor”- curte, gospodărie).

analepse, autorul basarabean se transpune în pielea fiului învățătorilor Goma, în scopul rememorării satului Mana, singurul punct de referință stabil:

„Calidorul⁶ casei din Mana este buricul pământului”. „Totul îmi pleacă de acolo și de atunci, toate mi se întorc, după largi ocoluri, perfect rotunde, după definitive dusuri – atunci și acolo.” „Pe aici au trecut potecile de fugă, căile de bejanie, coridoarele de transhumanță, bulevardele de năvălire [...]. Calidorul nașterii mele [...] a fost un asemenea punct obligatoriu de pasaj pe care un scriitor, mai întâi mediocru pășunist, devenit realist-socialist de-a dreptul prost (Camilar) îl numea: «Poarta Furtunilor»” (Goma 2001: 3, 188).

Locul nu poate fi conceput doar în contextul lui fizico-geografic, ci prezintă interes și pentru imagologia pe care o antrenează, pentru stereotipurile și realitățile naționale caracteristice locuitorilor săi. Fără a recurge la imagini picturale, la peisaje pitorești, autorul descrie viața rustică într-un mod ideatic, de basm, viziune datorată tocmai simplității satului, a ospitalității sătenilor, a ritualurilor lor erotice și mai cu seamă a familiei armonioase de care a avut parte. Casele de lut acoperite cu stuf, oamenii și în general climatul oarecum intelectual, grație meseriei părinților, îi insuflă lui Paul Goma o dragoste aparte. Loc central, alături de casa părintească, școala constituie un element esențial al vieții satului. Purtând numele lui Pantelimon Severin, sătean care murise accidental în timpul ridicării cădirii, școala amintește de mitul meșterului Manole: „Orice zidire cere înzidire”, spunea tatăl autorului (Goma 2001: 12). Obiceiuri precum „răpirea” de către băiat a fetei cu care dorea să se însoare, venirea colindătorilor de Crăciun sau aventurile sexuale ale copilului sunt elemente care conferă o notă veselă textului în mare parte dramatic.

Evenimentele istorice care urmează anului 1940, între care venirea trupelor sovietice, zguduie structura stabilă a satului și nesiguranța pătrunde în inima locuitorilor din Basarabia. Învățătorul Eftimie Goma este deportat în Siberia, trimis ulterior pe front și luat prizonier de compatrioții săi. În 1944, Paul și mama lui se refugiază spre Vest, pe teritoriul românesc. Îndepărtarea de Mana îl face pe copil să ridice pe un pedestal satul natal, să idealizeze și mai mult viața petrecută la țară.

Sosirea în Transilvania oferă autorului un bun prilej de a analiza contactul cu alteritatea, relația cu românii de dincoace de Prut. Avem, pe de o parte, descrierea modului ospitalier, festiv chiar, în care erau primiți românii în Basarabia. Cel mai bun exemplu îl constituie învățătoarea trimisă din Ardeal în Mana: ea stă în gazdă la familia Goma, unde i se asigură masă și menaj, fără a plăti ceva în schimb. Pe de altă parte, când Paul și mama lui ajung în România, situația este exact contrară. Chiar din gară au experiențe negative: un căruțaș, care se întorcea oricum în satul în care mergeau și ei, le cere un preț exagerat pentru a-i transporta și în cele din urmă îi părăsește. Ajunși, într-un târziu în satul ardelenesc, directorul, care era la masă, îi primește să stea în cancelaria întunecoasă și friguroasă a școlii, fără a-i invita cu el să mănânce, și dând de înțeles că le face o mare favoare. Cei doi refugiați se conformează lipsei de ospitalitate și încearcă să doarmă:

⁶ Paul Goma explică termenul „calidor” ca fiind format din unirea grecescului „kali” (frumos) cu românescul „dor”, făcând aluzie la dubla origine a familiei sale: grecească și românească. (Goma 2001: 3).

Când dormi nu mai simți nimic, nici foame, nici durere, nici supărare - numai viața vesnică. [...] Să dormim, puiul-mamii. Măcar în somn să nu fim refugiați (Goma 2001: 271).

Statutul de refugiat, de exilat generează frustrare și suferință, inadaptabilitate și neconsolare.

Stabilitatea familiei este refăcută în oarecare măsură odată cu întoarcerea tatălui. Poziția familiei de învățători se consolidează din nou, tânărul Paul reușind să se afirme și la școală. Un fragil sentiment de apartenență se reconstituie: „Nu ne-am mai mutat de o eternitate, am prins rădăcini în Buia.” (Goma 2009: 148). Abia conturată identitatea, noi intervenții ideologice au loc: comuna este bănuită ca fiind burgheză, antisocialistă și anticomunistă, silită să ardă cărți cu titluri interzise. Impunerea noii culturii, artificiale și aservite ideologiei comuniste culminează în 1949 cu închiderea bibliotecii din Sibiu (*Astra*). Ultimul volum, *Sabina*, se îndepărtează de experiența exilului și relatează o poveste de dragoste trăită de autor, experiență care contribuie la evoluția și la afirmarea personalității sale, la găsirea unui echilibru spiritual. Seria autobiografică se încheie astfel, experiențele ulterioare, represiunea comunistă, perioada de detenție și exilul francez putând fi regăsite în multiple mărturii, articole, declarații de presă.

4. Concluzie

În demersul de față, am încercat să ilustrăm sursele identității lui Paul Goma, plecând de la elementele definitorii ale personalității: numele, filiația, limba, spațiul referențial, contactul cu alteritatea.

Pe baza romanelor autobiografice, în special *Din Calidor* și *Arta re-fugii*, am putut reconstitui copilăria scriitorului basarabean, viziunea lui despre viață, în contextul refugiului.

Exilul românesc are deja o istorie, în special cel de după 1945, care suscită un interes particular nu numai datorită complexității problemelor care-l definesc, ci și a perioadei relativ recente în care s-a produs.

Bibliografie

- Angenot 2001: Marc Angenot, *D'où venons-nous? Où allons-nous? La décomposition de l'idée de progrès*, Montréal, Editura Trait d'union, colecția Spirale.
- Basarabeni în lume, Chișinău, Biblioteca Națională a Republicii Moldova, 2 volume, 2002.
- Behring 2001: Eva Behring, *Scriitori români din exil. 1945-1989. O perspectivă istorico-literară*, traducere din limba germană de Tatiana Petrache și Lucia Nicolau, revăzută de Eva Behring și Roxana Sorescu, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Caraion 1987: Ion Caraion, *Les mots en exil*, în volumul *Marges et exils. L'Europe des littératures déplacées*, Bruxelles, Editura Labor.
- Ferréol, Jucquois 2005: *Dicționarul identității și al relațiilor interculturale*, volum coordonat de Gilles Ferréol și Guy Jucquois, traducere de Nadia Farcaș, București, Editura Polirom.
- Goma 2001: Paul Goma, *Din Calidor. O copilărie basarabeană*, ediția a IV-a, Autura Autorului (<http://paulgoma.ro/>).
- Goma 2004: Paul Goma, *Onomastică*, Autura Autorului (<http://paulgoma.ro/>).

- Goma 2009a: Paul Goma, *Arta refugii. O copilărie transilvăneană*, ediția a V-a, Autura Autorului (<http://paulgoma.ro/>).
- Goma 2009b: Paul Goma, *Astra (biblioteca)*, Autura Autorului (<http://paulgoma.ro/>).
- Goma 2009c: Paul Goma, *Sabina*, Autura Autorului (<http://paulgoma.ro/>).
- Jung 1990: Carl Gustav Jung, *L'âme et le soi: renaissance et individuation*, traducere din limba germană de Claude Maillard, Christine Pflieger-Maillard și Roland Bourneuf, Paris, Editura Albin Michel.
- Skilling 1981: H. Gordon Skilling, *Charta 77 și drepturile omului în Cehoslovacia*, Londra, Editura Allen&Unwin.
- Todorov 1988: Tzvetan Todorov, *Nous et les autres*, Paris, Editura Le Seuil.
- Ulici 1995: Laurențiu Ulici, *Avatarii lui Ovidiu*, în volumul *Întâlnirea scriitorilor români din întreaga lume*, Neptun, 5-10 iunie 1995, București.

The Sources of Paul Goma's identity

In the present article we have attempted to illustrate the sources of Paul Goma's identity starting from the defining elements of his personality: name, affiliation, language, reference space, and contact to alterity.

On account of his autobiographical novels, we could reconstruct the childhood of the Bessarabia writer, his outlook on life in the context of his refuge.

Romanian exile already has a history of its own, especially after 1945, that rises particular interest not only due to the complexity of its defining matters, but also because of the relatively recent timeframe it belongs to.